

Történelmi helynévmagyarázatok.

Néhány besenyő helynévről. A legrégebb oklevelek egyike, melyben besenyőkről van említés, I. Géza királynak a garamszentbenedeki apátságról 1075-ben kelt alapítólevele. Ennek szövege azonban sem hitelesnek, sem egykorúnak nem tekinthető, mivel talán csak a XIII. század elején állították össze, de azért mégis vehetjük hasznát, minthogy igen régi egykorú vagy közeli korú följegyzések és hagyományok szolgálhattak alapjául. Az alapítólevél (Knausz. Mon. Eccl. Strigon I. 54.) szerint Géza király a besenyőknek két falvát adományozta az apátságnak; *Udvard*-ot a Zsitva, Nyitra és Tormás folyók mellett *Komárom* megyében és *Taszár*-t (Tazzar) a Zsitva mentén *Barsban*. Szó szerint ez azt jelentené s mindnyájan, Pauler is (A magyar nemzet tört. az Árpádh. királyok alatt Bpest 1899. I. 437. l. 259. jzet) úgy értik, hogy a király e két falut az ottani besenyőkkel együtt adta volna oda. Ilyesmire is van példánk 1238-ból (Fejér Cod. Dipl. IV./l. 106.) midőn t. i. a nyárági besenyőket a fehérvári keresztesek kapták, ámde csakis az ő beleegyezésükkel és szabadságuk további sértetlen fönntartásával. Így kellett volna tehát ennek történnie 1075-ben is, hiszen a királynak se volt joga, kétségtelen szabad embereket, mint amilyenek a királyi besenyők voltak, akaratuk ellenére, egyéni szabadságuk sérelmével másnak oda adni. Azt mondhatnók, hogy e fontos kikötés csak véletlenül maradt ki az 1075-iki oklevélből, ámde szövege úgyis olyan hosszú idő múlva jött létre, amikor már az ilyesmi feledésbe merült. Mégis úgy látszik *Udvard*-ot, csakugyan a rajta élő besenyőkkel kaphatta az apátság, mivel az 1209. évi pápai megerősítő bulla szerint *Besenyő* (Bescene) falu is az övék volt, az t. i. mely *Barsban* ma is éppen *Udvard* szomszédságában fekszik. De ami már *Taszár* falut illeti, kereken tagadom, hogy az apátság innen is szabad besenyőkhöz juthatott volna. Az oklevél ugyan ezt is „*villam bissonorum*“-ként emlegeti, de ami éppen úgy nem jelent semmit, mint mikor az osztrák heiligenkreuzi apátságnak *moson* megyei Legéntő birtokát (Magyarorsz. tört. földrajza III. 682.) az 1222 és 1256. évi oklevelek „*terra Bissenorum*“-nak mondják, holott jól

tudjuk, hogy itt már csak az 1203. évi eladományozás előtt élhettek besenyők, amikor a király őket Legéntóért (Wenzel II. 109.) más birtokkal kárpótolta. Géza király is Taszáron a besenyőknek csupán a földjét adhatta oda (ad arandum) t. i. a szántóföldeket, erdőt réteket, legelőket, lakosaiul azonban mégsem besenyőket, hanem 10 házteleknyi *ácsot* (carpentariorum) adott, vagyis olyan rabszolgákat, kiknek foglalkozása nemzedékről nemzedékre az ácsmesterség volt. Ezeknek sokkal több közük is volt *Taszár* vagy máskép *Teszár* (péld. 1209-ben Knauz i. m. I. 190 Tessar) faluhoz, mint a besenyőknek, mert hiszen maga a falu is éppen az ő mestersegüktől vette nevét, mivel a szláv nyelvekben *tesar* = ácsot jelent. Innen származik a somogy megyei *Taszár* is, csakúgy mint a hont- és nyitra megyei *Teszér*, valamint a vas megyei (Magy. orsz. tört. földr. II. 800. Várad Reg. 313—4, 364—5.) eltűnt *Taszár* vagy *Teszér* falu s végül a veszprémmegyei Pápa-Teszér és ennek érdekes párja: *Ács-Teszér*, melynek t. i. mind a két tagjában ugyanaz a fogalom ismétlődik meg magyarul és szlávul egyszerre.

A besenyők Taszáron nem is annyira laktak, mint inkább táboroztak a Zsitva folyó átkelőire szorgosan vigyázva, lóhátról, mint az ősi magyar gyeprürendszernek, azaz határvédelemnek (Lásd „Gyepű és Gyepűelve“ cikksorozatamat a Magyar Nyelv 1913. évf.-ban; továbbá „Alte Grenzschutzvorrichtungen und Grenzöderland: gyepű und gyepűelve“ az Ungarische Jahrbücher 1921 I. évf.-ban 105—21. l. s végül a Történelmi Szemle 1916. évf. 300—20. és 409—48. l.) fürge határőrei. Taszárról is csak azért vonultak el, mivel időközben más védelmi vonalra helyezhették át. A Zsitva alsó folyásánál maradandóbb emléket hagytak maguk után, a már említett s úgy látszik nagyobb számban táborozó udvardi besenyők a bars megyei *Beseny falunévb*en.

De ugyancsak besenyőktől kellett származnia a szintén *Bars*-megyében, a Garam mentén fekvő *Tolmács* falunak, valamint a *nyitra* megyei Nagysurányhoz tartozó *Tolmacz* nemrég még *Tolmács* pusztának is a Nyitra folyó mentén. Németh Gyula ugyanis kimutatta (M. Nyelv 1922. 5. és Kőrösi Csoma-Archivum I. 223.), hogy a besenyő nemzetnek *Talmat* vagy *Boro-Talmat* nevű törzse azonos a magyar *tolmács* szóval. Világos tehát, hogy összes *Tolmács* helyneveink is olyan besenyőktől származnak, akik a *Talmat* besenyő-törzshöz tartoztak. Németh az Oklevélszótáron elindulva, azt hiszi, hogy ilyen helynevünk legrégebben

csak 1333-ban fordulna elő, holott a bars megyei *Tolmács* (Talmach) már 1075-ben I. Géza szóbanforgó oklevelében merül föl, nem ugyan mint besenyő falu, mert akkorra bizonyosan már máshová helyezték el őket, hanem mint halászok falva. Vagy ha az 1075. évit kifogásolhatnók, ott van a kétségtelen hitelű 1156. évi (Knausz i. m. I. 108.) oklevél, melyben Martirius esztergomi érsek kano-nokjainak 72 falu tizedét átengedte, felsorolván közöttük Nyitra-megyéből: *Tulmacic* falut, mely a mai nagysurányi pusztával azonos, bár ekkor *Tolmacsice* szlávok alakot viselt. Idetartoznak még a mai *nógrádmegyei Tolmács* 1274-től (Wenzel IX. 92); a *bihar-* illetőleg egykor *zarándmegyei* (Magy. orsz. tört. földr. I. 746.); a volt *bácsmegyei* (u. o. II. 166.) eltűnt *Tolmács* falu s végül a *zalamegyei* 1235-től (Wenzel VII. 59.) kezdve. De különösen idevaló még a két *szebenmegyei Kis- és Nagy-Talmács* falu is, közülük az utóbbi 1319 (Zimmermann Werner Urkbuch z. Gesch. d. Deutschen in Siebenb. I. 342.) óta és csakhamar mint híres vár és uradalom; ellenben már a *Talmágy* és *Tolma* s egyéb ilyen személy és helyneveknek itt semmi keresnivalójuk nincsen.

A besenyő nemzetnek ezenkívül még két olyan törzsneve volt, mely helyneveinkben világosan kimutatható. Ilyen az *Ertem* besenyő törzsnév, a *somogymegyei* (Magy. orsz. tört. földr. II. 603.624. és Pesty. Magy. orsz. helynevei I. 94.) *Ertemlak* eltűnt falu nevében és talán idevonható volna még a *tolnamegyei Értény* neve is, melyet 1513—26-ban (Héderváry Oklt. II. 388. Agr. Csáky család tört. I. 548.563) *Erthen*, *Erthewn*, *Ewrten* alakban írtak. A másik besenyő törzsnév: *Kulpen*, mely a Székelyföldön, a volt *marosszéki Kölpény* vagy *Mezőkölpény* nevében tisztán fölismerhető, 1470-ben (Székely Okltár I. 216-7.) *Kewlpen* alakban. Ilyen még a volt *bácsmegyei* (Magy. orsz. tört. földr. II. 156.) mai *Kulpin*, 1345 óta *Kurpe*, *Kurpee*, *Kulpy* alakban, ami úgy viszonylik egymáshoz, mint például az *Ertem* besenyő törzsnév az ő *Ertl* alakjához. A régi *Valkó megyében* is találkozunk egy *Kulpy* faluval, mely ma már nincs meg, de a mai szerémmegyei Ilok szomszédságában kellett lennie, mivel ehhez tartozott, amikor t. i. még Ujlak városának hívták, amíg 1442-ben Ujlaky Miklós (Magy. Tört. Tár. IX. 62.) az újlaki plébánosnak oda nem ajándékozta. Van még egy *Kupinová* helynév is a mai Szerémmegyében, de amely a régiben is (Magy. orsz. tört. földr. II. 232. 248.) megvolt *Kölpény* (Kulpen) alakban, 1388-ban már mint híres királyi vár a Száva partján Zimonytól nyugatra, E három utóbbi helynévnek besenyő eredete azonban, ősz-

szeütközik Anonymus (41. fej.) azon állításával, hogy Árpád nagybátyja *Kulpun* volt, a Botond apja, ki Árpádtól a bodrogi részekben kapott birtokot. Szabó Károly (Magy. Honfogl. kútfői 437-8 I. és 5. jzet) az ő nevét a főnti bács megyei *Kulpin* helynévben látja megörökítve, míg ellenben Karácsonyi (Magy. Nemzetségek I. 273-4.) ezt a szerémmegyei *Kupinovoban* keresi, sőt egykori híres várát is, szerinte ama Botond atyja Kö'pény építette s nevezte el volna magáról, noha a várépítés sohasem tartozhatott a nomádok s így a honfoglaló magyarságnak is szokásai közé. Annyit mégis el kell ismernünk, hogy körülbelül ezen a tájon, a Dráva-Száva közben Karácsonyi megállapítása szerint, a XIII. század közepén csakugyan egy Botond nevű nemzetség élt. Némi besenyő-kapcsolatra azonban Karácsonyi is utal, midőn föl hívja a figyelmet arra, hogy a középkori Hevesben volt egy Botond nevű falu, mely Mező-Tárkány (*tarkan* = ősi török méltóságnév) és Bessenyő falvakkal valamint egy Bögér-Bessenyő elűnt faluval volt határos.

Udvard és Knyezics. I. Géza királynak említett 1075. évi alapítóleveléből mind a két név megfejthető. A *komárommegyei* Udvardon ugyanis, a király, a garamszentbenedeki apátságnak, nemcsak a földjét és lakosokat adta oda, hanem egyúttal ottani *udvarházát* (curiam meam) és Szent Márton tiszteletére emelt *kápolnáját* is. Világos tehát, hogy e falu nevét szintén éppen ettől a *királyi udvartól* azaz *udvarházától* vette. Ehhez járult aztán a szokásos *-d* helynévképző, melynek tulajdonképpen szerepére nézve azonban, tévedésben vannak, akik kicsinyítő képzőnek tartják, holott ennek, ellenkezőleg, még pedig nemcsak összes hely-, hanem legtöbbször személyneveinkben is, inkább nagyító, nyomósító hatása és rendeltetése van, amit az is bizonyít, hogy az ilyen *-d*, *-ad*, *-od*, *-ed*, képzős helyneveknek rendszerint meg van vagy megvolt, a nekik megfelelő *-s*, *-as*, *-os*, *-es* párjuk is (olykor egy és ugyanazon falunál), amiknek aztán már kicsinyítéssel tulajdonítani még sem lehet.

Ami most aztán a többi Udvard helyneveket illeti, a fentti magyarázatból egyáltalán nem következik, mintha ezek is valamennyien, valami ott egykor létező királyi udvarházától vették volna az eredetüket. Mindössze csak egy ilyenféle kísérletre emlékezőnk, amidőn t. i. egy oklevélhamisító, Vencel (magyarul László) királyunk nevére, valami 1301. szept. 25.-iki oláhfalvi szabadalomlevelet hamisított, mely a székelység ősi fővárosának:

Udvarhelynek nevét akarta volna Udvardra ferdíteni, ahogyan sohasem hitták és oda királyi várat becsempészni, holott akkor semmiféle vár nem volt és nem is lehetett. Nem volna érdemes ily nyilvánvaló hamisítványra csak egy szót is vesztegetni, ha még legújabbán is védője (Turul 1916 évf. 39.—42.) nem akadt volna, ki azonban nem tudja, hogy már Karácsonyi is (Tört. Tár. 1908 évf. 30—1 l. 24. szám) fölvette a hamis oklevelek lajstromába. Arról meg sejtelve sem volt, hogy a szóbanforgó hamisítványt, éppen a tőle tárgyalt másik szintén hamis, 1301. szept. 26-iki Vencel király-féle oklevél nyomán gyártották, de nem ám századokkal ezelőtt, hanem a modern korban, 1830—32 után, mihelyt t. i. ez utóbbit Fejér az ő Codex Diplomaticusában (VI./II. 303 és VIII./I. 67.) közzétette, hogy azután ennek alapján nemsokára, a Nemzeti Társalkodó 1838. évfolyamában: egy mindenben ehhez hasonló másik kakuktozás is napvilágot lásson. Ilyen modern oklevélhamisító persze, játszi könnyűséggel teszi csúffá a légkomolyabb oklevélkritikát is, mindaddig — míg egyszer csak, ő róla is le nem rántják a leplet. Éppen most 30 éve annak, hogy az erdélyi okleveleknek legtudósabb s legtevékenyebb hamisítóját, halála után oly sok idő múlva, sikerült lelepleznem (Századok 1893. évf. 51.—56) gróf Kemény József az egykori nagy oklevélgyűjtő s történetíró személyében. Ezt a szóbanforgó 1301. évi oláhfalusi hamis szabadalomlevelet, melyről Oláhfalu valódi privilégiumai mit sem tudnak, szintén neki kell felrónunk, mert hiszen éppen az ő rögeszméje volt, a középkori Székelyföldet várakkal rakni tele, lévén valamennyi ilyenfajta oklevél a saját gyártmánya s azoknak legfőbb raktárak éppen a Nemzeti Társalkodó!

Visszatérve most már, Géza királynak 1075. évi alapítólevelére, ebben a mai *Knyezics* (Knesecz, Knesech) falu Barsmegyében, szintén előfordul kétszer is (Knauz i. m. I. 53. és 59.), ámde a király mégsem a falut, hanem csak ennek Szűz Máriáról címzett plébániáját adományozta a garamszentbenedeki apátságnak, melyet az apát, azelőtt is birt, midőn még a plébánia-kápolna *fából* épült, de mivel — ugymond — *királyi kápolna* volt (quia regalis fuit), 50 falu tartozzék hozzá, valamint az ezekből járó tizedeknek (plebánosi) negyedrésze. Ámde ha tudjuk, hogy itt *azelőtt királyi* kápolna volt, kétséget sem szenvedhet, hogy akkor, mint főntebb Udvardnál is láttuk, ott *királyi vagy hercegi udvarháznak* (curia) is kellett lennie. Ennek okát könnyen ki is találhatjuk. Midőn ugyanis Géza

még mint herceg (Ego Magnus, qui et Geisa *in primis hungarorum dux* postea uero... rex consecratus stb. ecclesiam construere adoptauit) elkezdte építtetni a garamszentbenedeki apátságot, ez a sok évre terjedő munka, annyira megkivánta az ő gyakori személyes jelenlétét, hogy a távoleső Udvard helyébe, kénytelen volt valami, az épülő Garamszentbenedekhez közelebb eső tartózkodási helyet keresni magának. Ezért és ekkor keletkezhetett tehát a knyeczicsi királyi vagy hercegi udvarház, a királyi vagy hercegi fa-kápolnával egy időben. Hiszen maga Knyeczics (tótul Kňežice) falu is, ennek köszönheti nevét, mivel az ó-cseh nyelvben (Berneker. Slavisches Etym. Wörterbuch I. 663.) *kněz = fejedelmet, herceget* jelentett, miként a többi régibb szláv nyelvekben is. Az *-ics* illetőleg *-ice* pedig olyan képző, amely helynevekben, személynevekhez szokott járulni és az illető személy által lakott helyet jelöli meg. Knyeczics (Knyezsice) tehát végeredményben, a fejedelem vagy a herceg falvát jelenti, lehet azonban az is, hogy az itteni szlávok nyelve, akkor még a király és herceg közt nem tudott különbséget tenni. Nem merülhet föl tehát kétség az ellen sem, ha mi e helynév fejedelmében éppen a Géza királyi herceg emlékezetét látjuk megörökítve. Az sem képezhet nehézséget, hogy az itteni kápolnát *királyi*-nak nevezi a különben is királyi oklevél, mert hiszen a magyar királyi hercegek, az országból nekik jutott egyharmadrésznyi területen, mindig a teljes királyi hatalmat élvezték és gyakorolták. Világháború előtti, balvégzetű nemzetiségi politikánknak egyik legszerencsétlenebb eszköze, a helynevek agyonmagyarosítása lévén, Knyeczics sem kerülhette el sorsát. A nevében annyi századon át hiven megőrzött, nagybecsű magyar történelmi tanulságot megsemmisítették, csak azért, hogy ősi történelmi neve, holmi „Zsitvakenéz“-nek s tulajdonképpen egy történelmi hazugságnak adjon helyet, mert hiszen ott soha semmiféle kenézség nem volt, de még csak nem is lehetett.

Tagányi Károly.